

Συστήματα επικοινωνίας των ζώων και γλωσσολογία

Για τη γλωσσολογία, το ενδιαφέρον σχετικά με τα συστήματα επικοινωνίας που διαθέτουν τα ζώα έγκειται στην κατανόηση των ομοιοτήτων και των διαφορών που χαρακτηρίζουν αυτούς τους τρόπους επικοινωνίας.

ΟΜΟΙΟΤΗΤΕΣ

Και στα συστήματα επικοινωνίας των ζώων και στην ανθρώπινη γλώσσα γίνεται χρήση αισθητών συμβολισμών (φωνητικών, κινητικών) για να δηλωθεί ένα μήνυμα από το ένα ζώο στο άλλο ή από το ένα άτομο στο άλλο.

ΩΣΤΟΣΟ,

Αν τα συστήματα επικοινωνίας των ζώων δεν είναι όμοια με την ανθρώπινη γλώσσα, αυτό δεν οφείλεται στην απουσία ομιλίας. Αντίστροφα, το ότι κάποια ζώα μιμούνται φωνητικά τα ανθρώπινα εκφωνήματα (βλ. παπαγάλοι) δεν σημαίνει ότι κατέχουν μια γλώσσα.

ΓΙΑΤΙ; ΔΙΑΦΟΡΕΣ

1. Οι ανθρώπινες γλώσσες χαρακτηρίζονται από **διπλή άρθρωση** (articulation double, κατά τον Martinet). Η πρώτη άρθρωση είναι αυτή κατά την οποία κάθε δεδομένο της εμπειρίας που έχουμε να μεταδώσουμε, κάθε ανάγκη μας που επιθυμούμε να γνωστοποιήσουμε στον άλλο αναλύεται σε μια σειρά από μονάδες που καθεμία έχει μία φωνητική μορφή και μία έννοια. Για παράδειγμα, αν υποφέρω από πονοκέφαλο, μπορώ να το εκδηλώσω με κραυγές. Αυτές οι κραυγές μπορεί να είναι αθέλητες. Μπορεί επίσης να είναι και ηθελημένες και να αποβλέπουν στο να γνωστοποιήσουν στο περιβάλλον μου ότι υποφέρω. Αυτό όμως από μόνο του δεν αρκεί για να αποτελέσει γλωσσική επικοινωνία. Κάθε τέτοια κραυγή είναι αδύνατο να αναλυθεί και αντιστοιχεί στο σύνολο, μη αναλύσιμο επίσης, του αισθήματος του πόνου. Τελείως διαφορετική είναι η κατάσταση αν προφέρω τη φράση 'πονάει το κεφάλι μου' [ronai to kefali mu]. Εδώ, καμία από τις 4 μονάδες, [ronai], [to], [kefali], [mu] δεν αντιστοιχεί σε ό,τι αποτελεί το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του πόνου. Την καθεμία είναι δυνατόν να την συναντήσουμε σε άλλα, εντελώς διαφορετικά, συμφραζόμενα για να μεταδώσει και άλλα δεδομένα της εμπειρίας:

'πονάει': η μάνα πονάει τα παιδιά της/ ο χωρισμός τους την πόνεσε/ χτύπησα και πονάω πολύ...

'κεφάλι': αγύριστο κεφάλι/ τα κεφάλια μέσα/ το μεγάλο κεφάλι...

'μου': παιδί μου/ μου μιλάς...

Αντιλαμβάνεται κανείς τι οικονομία αντιπροσωπεύει αυτή η πρώτη άρθρωση: θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ένα σύστημα επικοινωνίας, όπου σε μια ορισμένη κατάσταση θα αντιστοιχούσε και μια δεδομένη κραυγή. Αρκεί, όμως, να αναλογιστούμε την άπειρη ποικιλία αυτών των καταστάσεων και των ανάλογων δεδομένων της εμπειρίας, για να καταλάβουμε ότι ένα τέτοιο σύστημα θα έπρεπε να αποτελείται από έναν τόσο μεγάλο αριθμό ξεχωριστών σημείων, που η μνήμη του ανθρώπου θα αδυνατούσε να τα συγκρατήσει. Μερικές χιλιάδες μονάδων, όπως 'πονάει', 'κεφάλι', 'το', 'μου', μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε ευρύτατους συνδυασμούς και μας επιτρέπουν να μεταδώσουμε πολύ περισσότερα πράγματα από ό,τι θα μας επέτρεπαν εκατομμύρια άναρθρες κραυγές διαφορετικές μεταξύ τους.

Άρα, η πρώτη άρθρωση είναι ο τρόπος με τον οποίο οργανώνεται η κοινή σε όλα τα μέλη μιας γλωσσικής κοινότητας εμπειρία. Καθεμία από τις μονάδες που το αποτελούν παρουσιάζει ένα νόημα/μία έννοια και μια φωνητική μορφή. Δεν είναι δυνατόν να αναλυθεί σε μικρότερες διαδοχικές μονάδες που να έχουν ένα νόημα: το σύνολο [kefali] σημαίνει 'κεφάλι' και η σημασία αυτή δεν μπορεί να αποδοθεί σε κανένα από τα τεμάχια [ke]-, [-fa]-, [-li]. Μπορεί, όμως, η φωνητική μορφή να αναλυθεί σε διαδοχικές μονάδες /kefali/, που η καθεμιά τους συμβάλλει στο να διακρίνουμε το 'κεφάλι' /kefali/, από την 'κεφάτη' /kefati/, ή από τη 'φακή' /faki/ ή το 'κέφι' /kefi/. Το επίπεδο αυτό της γλωσσικής ανάλυσης αποτελεί τη δεύτερη άρθρωση του λόγου. Στην περίπτωση του /kefali/ οι μονάδες αυτές είναι 6. Εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς τι οικονομία αντιπροσωπεύει για τη γλώσσα αυτή η δεύτερη άρθρωση. Χάρη σε αυτό το χαρακτηριστικό τους, οι ανθρώπινες γλώσσες μπορούν να αρκестούν σε μερικές δεκάδες μόνο ξεχωριστών φωνητικών προϊόντων, τα οποία με τους κατάλληλους συνδυασμούς δίνουν τη φωνητική μορφή των μονάδων της πρώτης άρθρωσης, του πρωτεύοντος επιπέδου. Για παράδειγμα, η σημασιολογική μονάδα 'τότε' χρησιμοποιεί δύο φορές τη φωνητική μονάδα που παριστάνουμε με /t/ και από μια φορά τις μονάδες που παριστάνουμε με /o/ και /e/. Ομοίως, η σημασιολογική μονάδα 'οικογένεια' χρησιμοποιεί δύο φορές τη φωνητική μονάδα που παριστάνουμε /i/ και από μία φορά όλες τις άλλες μονάδες: /k/, /o/, /γ/, /e/, /n/, /a/.

Τα συστήματα επικοινωνίας των ζώων δεν παρουσιάζουν αυτού του τύπου τη διπλή δομή.

2. Σε γενικές γραμμές, τα συστήματα των ζώων περιορίζονται σε αποκρίσεις για εξωτερικά ερεθίσματα και με την έννοια αυτή, δεν είναι δυνατόν να αναφέρονται σε θέματα απομακρυσμένα στον χώρο ή τον χρόνο. Η έκφραση, δηλαδή, των ζώων

είναι μια βιολογική αντανακλαστική απόκριση σε έναν ερεθισμό. Παράλληλα, αφορά σε πολύ μικρά και κλειστά σύνολα συμβόλων που μεταβιβάζουν βιολογικές ανάγκες για τροφή, αναπαραγωγή, κίνδυνο, κοκ. Αντίθετα, αναφερόμαστε στη χρήση της γλώσσας για να μιλάμε για πράγματα εκτός του εδώ και του τώρα του ομιλητή (μετατόπιση από το εδώ και το τώρα) και παράλληλα, για να παράγουμε και να κατανοούμε έναν άπειρο αριθμό καινούργιων προτάσεων. (απειρία/δημιουργικότητα ανθρώπινης γλώσσας). Έτσι δεν έχουμε την παραμικρή δυσκολία να μιλήσουμε για τον χτεσινοβραδινό ποδοσφαιρικό αγώνα, τα παιδικά μας χρόνια ή τη συμπεριφορά των δεινοσαύρων που έζησαν πριν από 100 εκατομμύρια χρόνια. Με την ίδια λογική και ευκολία μπορούμε να μιλάμε για τα πολιτικά γεγονότα στο Περού ή τη σύσταση του εδάφους στον Πλούτωνα και εκφωνήματα όπως τα ακόλουθα να μας φαίνονται καθόλα αποδεκτά ως προς το γραμματικό σύστημα της Ελληνικής

Η Εθνική Ελλάδα κέρδισε την Εθνική Βραζιλίας στο Μουντιάλ.

Μια ροζ μεγάλη αράχνη με γυαλιά ηλίου και ένα φτερό στα άκρα κυλιέται στο πάτωμα της τραπεζαρίας.

Ο Όμηρος έγραψε την Ιλιάδα στα Σουχίλι πριν μεταφραστεί στα Ελληνικά από τους Αφρικανούς σωματοφύλακές του.

3. Τα επικοινωνιακά συστήματα διαφόρων ζωντανών οργανισμών χαρακτηρίζονται συχνά από αιτιώδεις συνάψεις. Για παράδειγμα, η κίνηση της μέλισσας στο ευθύγραμμο τμήμα των ημικυκλίων (που σχηματίζονται στον χορό της μέλισσας) είναι αναλογική με την απόσταση που πρέπει να διανύσουν οι μέλισσες ως την πηγή της τροφής. Αντίθετα, στην ανθρώπινη γλώσσα η σημασία των λέξεων δεν είναι αποτέλεσμα μιας αιτιώδους σχέσης ανάμεσα στο σημαίνον (τη μορφή) και στο σημαινόμενο (τη σημασία), αλλά είναι αποτέλεσμα σύμβασης/συμφωνίας των ανθρώπων (το αυθαίρετο του γλωσσικού σημείου). Δεν υπάρχει, δηλαδή, κάποιος αιτιώδης δεσμός ανάμεσα στην έννοια <δέντρο> και τη φωνητική της απεικόνιση [δendro] στα Ελληνικά, [ɑ̃br] στα Γαλλικά, [tri] στα Αγγλικά, κοκ (Εξαιρέση αποτελεί ο μικρός αριθμός ονοματοποιημένων λέξεων: μπαμ, γαβ, κλπ., αλλά και πάλι δεν αίρεται η αρχική προσέγγιση περί του αυθαίρετου του γλωσσικού σημείου, δεξ και διαφάνειες περί των διαφορετικών βαθμών της «αυθαιρετότητας»).

4. Οι ήχοι που χρησιμοποιούνται σε μια γλώσσα έχουν διακριτή σημασία. Π.χ. **[ρόνος], [μόνος], [φόνος], [κόνος]**. Όλες αυτές οι λέξεις, που διαφέρουν ελάχιστα μεταξύ τους, έχουν ουσιαστική διαφορά ως προς τη σημασία τους. Στα περισσότερα περιβάλλοντα η ύπαρξη της μιας θα είναι πολύ πιο πιθανή από την ύπαρξη της άλλης. Η ανθρώπινη γλώσσα λοιπόν έχει ψηφιακό χαρακτήρα. Αποτελείται από στοιχεία (λέξεις) που διακρίνονται το ένα από το άλλο (διακριτότητα της ανθρώπινης γλώσσας). Οι λέξεις στις ανθρώπινες γλώσσες δεν είναι περισσότερο ή λιγότερο λέξεις. Για παράδειγμα, η προφορά της λέξης «πόνος» δεν αλλάζει ανάλογα με το πόσο έντονος ή μικρός είναι ο πόνος. Αντίθετα, τα επικοινωνιακά συστήματα των άλλων ζωντανών οργανισμών έχουν αναλογικό χαρακτήρα. Για παράδειγμα, όσο περισσότερη είναι η τροφή στην πηγή, τόσο εντονότερος γίνεται ο «χορός» της μέλισσας.
5. Ο άνθρωπος μπορεί να μιλά για την ίδια του τη γλώσσα. Έχει, δηλαδή, τη δυνατότητα να χρησιμοποιεί το ίδιο το σύστημα της γλώσσας του για να μιλήσει για αυτό (αυτοαναφορικότητα, μεταγλωσσική λειτουργία της ανθρώπινης γλώσσας) Κάτι ανάλογο δεν ισχύει για τα υπόλοιπα επικοινωνιακά συστήματα.
6. Τα μέρη της επικοινωνίας εναλλάσσονται στους ρόλους του πομπού και του δέκτη. Οι άνθρωποι είναι και πομποί και δέκτες στην επικοινωνία (εναλλαξιμότητα πομπού-δέκτη). Το χαρακτηριστικό αυτό δεν ισχύει πάντα στα επικοινωνιακά συστήματα των άλλων ζωντανών οργανισμών, π.χ. στην επικοινωνία των μελισσών ή των πουλιών, η οποία είναι μονόπλευρη. Ισχύει, ωστόσο, στα επικοινωνιακά συστήματα των πρωτεύοντων θηλαστικών και των δελφινιών.
7. Η ανθρώπινη γλώσσα έχει γραμματική δομή, η οποία υπόκειται σε κανόνες και η οποία συνδέεται με την απειρία και τη δημιουργικότητα της γλώσσας. Τα γλωσσικά σημεία συνδέονται μεταξύ τους βάσει κανόνων και δημιουργούν άπειρα νέα μηνύματα, κάτι που δε γίνεται με τα συστήματα επικοινωνίας των ζώων. Τα μηνύματα που ανταλλάσσουν τα ζώα αναφέρονται στα ίδια θέματα και επομένως, δεν υπάρχει ποικιλία μηνυμάτων ως προς το περιεχόμενο και τον τρόπο υλοποίησής τους.